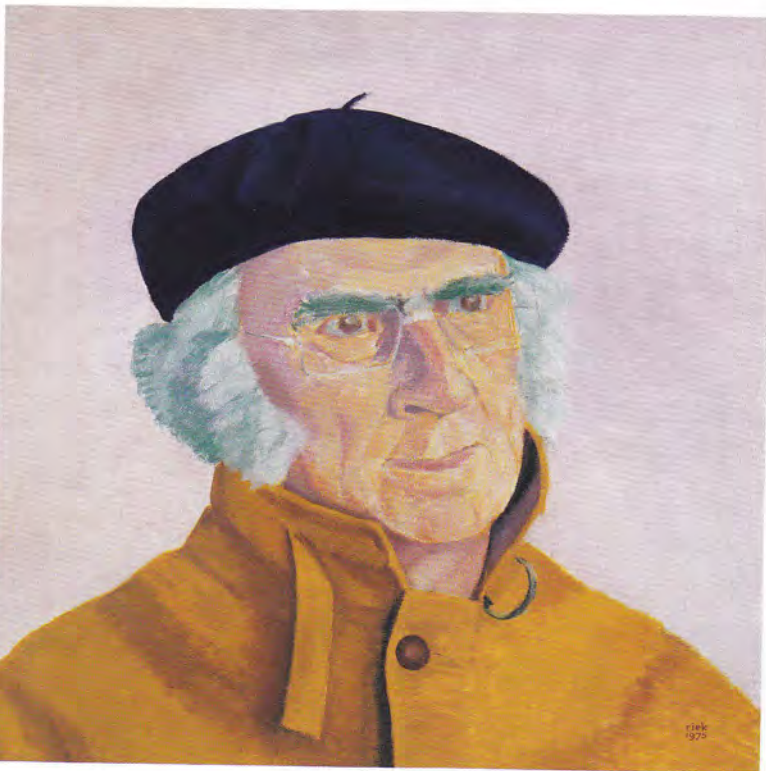

'Lof der onaange

In februari veroorzaakte de PVV van Geert Wilders commotie door te stellen dat asocialen naar 'tuigdorpen' verbannen moeten worden. Daarmee laiden de discussies over het thema onmaatschappelijkheidsbestrijding weer op. Daarbij viel herhaalde malen de naam van Herman Milikowski. Wie was hij? Wat deed hij? En, wat is zijn betekenis voor onze tijd?

Marcel Krutzen

Niet verwonderlijk dat Herman na zijn middelbare schooltijd voor rabbijn ging studeren aan het seminarie in Amsterdam. Daarna veranderde zijn levenshouding. Ook wisselde hij van studierichting. Hij besloot in Amsterdam sociografie te gaan studeren. Op 19 september 1942 trouwde Milikowski te Amsterdam met Roza Elburg, geboren op 9 oktober 1903 te Hilversum. Zij hadden elkaar leren kennen op het handelskantoor van Kramarski in Amsterdam. Uit dit huwelijk werd in 1943 zoon Rob Milikowski geboren. Rob werd informaticus en een bekend rekenkundige.

Tweede Wereldoorlog

Herman Milikowski was tijdens de oorlog actief in het verzet. Ook was hij lid van de communistische beweging. Herman, zijn echtgenote en zijn ouders kwamen in concentratiekampen terecht. De ouders Milikowski kwamen op 26 maart 1943 in Sobibor (Polen) om het leven. Roza overleed op 24 september 1943 in Auschwitz (Polen). Herman zelf zat in Sachsenhausen (Duitsland) en andere kampen. Hij wist deze te overleven.

Overigens, Roza had er bijtijds voor gezorgd dat zoontje Rob door het Haarlemse echtpaar Rie en Piet Harren werd opgevangen en opgevoed. Dankzij hen overleefde Rob de oorlog. Voor hun inzet ontvingen zij op voordracht van Rob in 1999 de Yad Vashem-onderscheiding; de hoogste eer die de staat Israël aan buitenlanders bewijst.

Herman Philip Milikowski werd op 3 maart 1909 te Den Haag geboren als zoon van een Pools-Russisch echtpaar. Zijn ouders, Efraim Levie Milikowski en Rachel Friedman, waren streng orthodoxe Joden, die zich als echtpaar omstreeks het begin van de twintigste eeuw in Nederland hadden gevestigd. Efraim was 'soufeir' (wetsrolschrijver) en tevens aangesteld bij het 'kasjroeth' van vleeswaren (toezichthouder bij het ritueel slachten van vlees).

astheid'

Een nieuw begin

Tijdens een naoorlogse bijeenkomst van de CPN (Communistische Partij Nederland) te Amsterdam, ontmoette Herman beeldend kunstenaar Riek de Raat. Riek, geboren in 1918, was afkomstig uit een christelijk arbeidersgezin. Evenals Herman was Riek tijdens de oorlog in het verzet actief geweest. Haar partner Anton Winterink, eveneens verzetslid, was in 1944 gefusilleerd.

Herman en Riek, twee geestverwanten, werden verliefd op elkaar en gingen in 1946 samenwonen. Door het feit dat Herman al een zoontje had, veranderde Rieks leven totaal. In 1950 traden Herman en Riek in het huwelijk. Eerder (1947) was hun zoon Efraïm al geboren. Hij werd onder meer fotograaf en graficus.

In 1953 verhuisde het gezin Milikowski van Amsterdam naar Leiden. In 1952 had Herman van de Instelling voor sociografisch onderzoek te Leiden opdracht gekregen wetenschappelijk onderzoek te verrichten in bepaalde krottenwijken. Het doel van dit onderzoek betrof: 'het opsporen van de oorzaken welke hebben geleid tot meer of mindere maatschappelijkheid'. Van Milikowski werd niet verwacht oplossingen aan te dragen ter bestrijding van onmaatschappelijkheid, wel werd van hem verwacht een verantwoorde omschrijving te geven van het verschijnsel 'onmaatschappelijkheid'.

Later was hij verbonden aan de kinderkliniek van het plaatselijke Academisch Ziekenhuis. Binnen dit centrum werden gezondheidsproblemen door meerdere disciplines benaderd: medisch, psychisch én sociologisch. Deze driehoeksbesprekingen waren destijds een uniek experiment.

Proefschrift

Milikowski's onderzoek naar het verschijnsel 'onmaatschappelijkheid' groeide uit tot een studie op zichzelf. Deze studie resulteerde in een proefschrift, getiteld: *Sociale aanpassing, niet-aanpassing, onmaatschappelijkheid*. Op dit proefschrift

promoveerde Milikowski in 1961 tot doctor in de sociologie aan de universiteit van Leiden.

Milikowski's dissertatie veroorzaakte een enorme deining onder sociologen vanwege zijn felle kritiek op vakbroeders: zij zouden bij hun onderzoek naar onmaatschappelijkheid niet gezocht hebben naar een objectieve benadering van dit vraagstuk. Door hun volstrekt onkritische houding zouden zij subjectieve uitspraken over onmaatschappelijkheid een wetenschappelijk sausje hebben gegeven. Sterker nog, zij zouden zich door de 'maatschappelijke bovenlaag' hebben laten misbruiken de bestaande orde te verdedigen. Aanvankelijk werd Milikowski's dissertatie geweigerd c.q. door veel collega's negatief bekritiseerd. Hem werd onder meer verweten een starre dogmaticus te zijn. Hij werd zelfs door collega's weggehoond. In recensies meldden zij dat zij zijn verhandeling schaterlachend gelezen hadden. Edoch, tijden veranderden.

Gedurende *the roaring sixties* vonden tal van ingrijpende gebeurtenissen en ontwikkelingen plaats. Protest- en emancipatiebewegingen manifesteerden zich. Wezenlijke veranderingen vonden plaats. 'Burgerlijke' waarden en normen waren niet meer vanzelfsprekend. Door deze 'revoluties' genoot Milikowski's gedachtegoed steeds meer belangstelling. Onder de prikkelende titel *Lof der onaangepastheid* werd zijn proefschrift zelfs een bestseller. Vele herdrukken volgden.

Milikowski omschreef 'onmaatschappelijkheid' als: 'een sociaal verschijnsel, waarvan met wetenschappelijk zo verantwoord mogelijke methoden vastgesteld is, dat het in enigerlei opzicht nadelig is voor de voortgaande ontwikkeling van de menselijke emancipatie'. Zijns inziens betrof onmaatschappelijkheid alle lagen van de bevolking, niet alleen de onderste. Hij maakte onderscheid tussen 'primaire' en 'secundaire' onmaatschappelijkheid. Zijn pijlen richtte hij vooral op de 'primaire' onmaatschappelijkheid. Deze onmaatschappelijkheid betrof de maatschappelijke 'bovenlaag': huizenbezitters, werkgevers, bestuurders en andere invloedrijke personen. Zij >>>

Pioniers

Dit is de twaalfde aflevering van een serie portretten van pioniers in de geschiedenis van het sociaal werk in Nederland.

>>> dwarsboomden het ontstaan van wezenlijke maatschappelijke verbeteringen. Zij waren het die voor heel veel geld slechte woningen verhuurden, geen (passende) werkgelegenheid creëerden, niets ondernamen om de sociale achterstelling van bevolkingsgroepen te bestrijden. ‘Secundaire’ onmaatschappelijkheid – bijvoorbeeld het ‘afwijkend’ gedrag van mensen in achterstandswijken – was een onmiddellijk gevolg van ‘primaire’ onmaatschappelijkheid. Wie was nu ‘asociaal’? Niet de onmaatschappelijken moesten bestreden worden, zo was zijn overtuiging, maar de factoren die onmaatschappelijkheid veroorzaakten: slechte huisvesting, werkloosheid en armoede. De aandacht verschoof van *probleemgezin* naar *probleemmaatschappij*.

Milikowski uitte radicale kritiek op de dwang tot aanpassing aan een burgerlijk leefpatroon en het miskennen van culturele diversiteit. Ook richtte hij zijn pijlen op paternalisme en bevoogding. Tot nu toe hadden hulpverleners, bijvoorbeeld armenbezoekers en woninginspectrices, getracht hulpvragers aan te passen aan de status quo door hen ‘te genezen’ of ‘op te voeden’. Volgens Milikowski echter moesten mensen in achterstandssituaties leren zichzelf te emanciperen. En wel vanuit hun eigen kracht en cultuur, niet vanuit opgelegde waarden en normen. Juist door zich niet aan te passen aan de bestaande maatschappelijke orde konden mensen hun situatie veranderen en tot ontplooiing komen. Niet-aanpassing bevorderde juist emancipatie. Vandaar: *Lof der onaangepastheid*.

Sociale academies

Milikowski's werk had grote invloed op de sociale academies; de toenmalige opleidingen voor maatschappelijk werk (MWD), cultureel werk (CMV) en inrichtingswerk (SPH). Mede door zijn theorie ontwikkelden zich methodieken als sociale actie, emancipatiegericht werken en activerend vormingswerk. Welzijnswerkers moesten niet boven, maar naast onderdrukten gaan staan. Solidariteit was het devies. Welzijnswerkers hadden niet tot taak te bevoogden, maar bewustwordingsprocessen te bevorderen. Hierdoor konden uiteindelijk structurele maatschappijveranderingen plaatsvinden. Voor veel docenten, studenten en werkers was dit een bruisende, maar hectische tijd. Aanpassing werd een besmet woord, verzet en emancipatie het nieuwe credo. Paternalisme werd in de ban gedaan; professionele terughoudendheid werd de nieuwe methodische norm, bemoeien een taboe. Het zou tot midden jaren tachtig duren voordat er weer openlijk over hulp aan ‘multiprobleem’-gezinnen kon worden gesproken zonder meteen beticht te worden van bevoogding, disciplineren of stigmatisering.

Andere werkzaamheden

Milikowski heeft verschillende werkzaamheden verricht. Hij was onder meer verbonden aan de faculteit Huisartsengeneeskunde van de Universiteit van Amsterdam en hij was docent op de Voortgezette Opleiding maatschappelijk werk in Amsterdam. Ook was hij medewerker van het progressieve opinieblad *De Nieuwe Linie*. Hij schreef onder andere kritische artikelen over de wijze waarop medici – huisartsen en psychiaters – patiënten behandelden. Zijn grootste kritiek betrof het gegeven dat veel medici gezondheidsklachten individualiseerden. De grote invloed van maatschappelijke omstandigheden – industrialisering, automatisering, bureaucratisering, enzovoort – op het ontstaan en bestaan van allerlei ziektebeelden werd niet of nauwelijks (h) erkend. Medici zouden bijziende zijn en zich verkijken op het individu. Milikowski schreef ook kritisch over de ongehuwde-moederzorg als apart instituut. Hij vond dat de hulp zich moest uitstrekken tot alle alleenstaande moeders.

Als oud-concentratiekampgevangene publiceerde Milikowski over het KZ-syndroom (concentratiekampsyndroom). Als een der weinigen schuwde hij het niet scherpe kritiek te uiten op de praktijken van psychiater Bastiaans (1917-1997), een beroemde specialist in de behandeling van getraumatiseerde verzetsstrijders en overlevenden van de Duitse concentratiekampen.

Laatste levensjaren

Milikowski werd op latere leeftijd met de ziekte van Parkinson geconfronteerd, een ernstige neurologische aandoening. Hij had steeds meer hulp en steun nodig. Zijn vrouw Riek zorgde meer dan vijftien jaren voor hem. Op 10 november 1989 overleed Milikowski in Zaandam, de ‘rode stad’ waarin hij vanaf 1972 woonde.

Tot besluit

Milikowski's gedachtegoed betreffende onmaatschappelijkheid floreerde vooral in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw. Nu zijn we tientallen jaren verder. Gedwongen zorg- en hulpverlening zijn weer in zwang. Wij mogen of moeten ons weer bemoeien met mensen die overlast veroorzaken. Moderne vormen van paternalisme zijn ontstaan. Maatschappelijke onaangepastheid verdient geen lof, maar moet bestreden worden, indien nodig met harde hand. Milikowski zou thans voor velen afgedaan hebben. Maar toch. Ook voor deze tijd heeft hij een duidelijke boodschap: Onmaatschappelijkheid komt in alle lagen van de bevolking voor.

Het vraagstuk van onmaatschappelijkheid wordt vaak bekeken met de ogen van gezeten burgers.

Niet wetenschappelijk verantwoorde onmaatschappelijkheidsbestrijding kan een wapen worden in de politieke arena. ■

Geraadpleegde bronnen

Gerard de Bruijn en prof. dr. C.J.B.J. Trimbos (1972), *Dat wordt me te gek. De psychiatrie kritisch bekeken*. Amsterdam: Uitgeverij Contact, pp. 196-207.

Maarten van der Linde (2010), *Basisboek geschiedenis Sociaal Werk in Nederland*. Amsterdam: SWP, vierde druk, pp. 223-225.

Herman Milikowski: nl.wikipedia.org/wiki/Herman_Milikowski

Herman Milikowski: www.canonsociaalwerk.eu/nl/details.php?cps=33

Riek de Raat: www.humanistischverbond.nl/.../Riek_Milikowski_de_Raat -

Riek Milikowski-de Raat: "De kleur van de realiteit, een overzicht van 60 jaar werk"; Samenstelling en tekst Efraïm Milikowski, met een voorwoord van Emile Meijer, oud-directeur Van Gogh Museum Amsterdam; Uitgave 2002, Stichting Atelier '92; ISBN 90.80.50.02.16

Stamboom Nederlandse Joodse families: www.maxvandam.info/ -

Frits van Wel, 'Iedere samenleving schept haar eigen 'probleemgezinnen.' Milikowski over onmaatschappelijkheidsbestrijding en ongehuwde-moederzorg, in: Berteke Waaldijk e.a. (red.), *Honderd jaar sociale arbeid. Portretten en praktijken uit de geschiedenis van het maatschappelijk werk* (Assen 1999).

OVER DE AUTEUR

MARCEL KRUTZEN IS RECLASSERINGSWERKER